

Девіантність в системі соціальних відхилень.

Філософський аналіз.

Резюме.

У роботі проведено дослідження відомих соціальних відхилень таких як девіантність, деліквентність та злочинність. Проведено аналіз маргінальності та соціальної "аномії". Автор ставить питання суб'єктивного сприйняття девіантності, її прихованих форм та історичних підвидів. Ставляться питання причин відхилення соціальних норм, криз соціальної адаптації та методів соціального регулювання.

Ключові слова: девіантність, криза адаптації, соціальне напруження, аномія, маргінальність, соціальні відхилення.

Девиантность в системе социальных отклонений.

Философский анализ.

В работе проведено исследование известных социальных отклонений таких как девиантность, деликвентность та преступность. Проведен анализ маргинальности и социальной "аномии". Автор ставит вопрос субъективного восприятия девиантности, ее скрытых форм и исторических подвидов. Ставятся вопросы причин отклонения социальных норм, кризисов социальной адаптации и методов социальной регуляции.

Ключевые слова: девиантность, кризис адаптации, социальное напряжение, аномия, маргинал, социальные отклонения.

Deviant behavior in the system of social rejections.

Philosophical analysis.

In proposed work author propose conducted research of the known social rejections such as deviant behaviour, delikvent behavior and criminality. Also is conducted analysis of marginals and social "anomie". An author puts the question of subjective perception of deviantn behaviour, its hidden forms and historical subspecieses. The questions of reasons of rejection of social norms, crises of social adaptation and methods of the social adjusting are put.

Keywords: deviant behaviour, crisis of adaptation, social tension, anomie, marginal behaviour', social rejections.

Проблеми відхилень від суспільних норм є, мабуть, найпершими серед тих які постали перед людською цивілізацією. Практично усі теорії походження держави, чи це патріатхальна теорія Арістотеля чи договірна Гюго Гроція або теорія насильства Є. Дюркгейма будуються на об'єктивній необхідності забезпечення виконання певних правил усіма членами суспільства. Відповідно вже у найдревніших дослідженнях суспільства знаходимо в тій чи іншій мірі спроби вивчення шляхів подолання цих проблем. Нажаль, маємо констатувати, що й на сьогодні не можемо дійти однозначних висновків про глибинну суть цих відхилень, загальну картину їх взаємозв'язку з іншими явищами, а тим більше про наближення до їх якщо не подолання то хоча б взяття під контроль.

Дослідженням проблеми займались науковці багатьох дисциплін, починаючи з психології чи теології і закінчуючи правом. Насправді ж системне дослідження суспільних норм та явищ, що пов'язані з їх перебудовою можливі лише завдяки синтезу знань з багатьох дисциплін, що в тій чи іншій мірі мають відношення з вивченням людини та суспільства. Тут не можливо віднайти більш-менш актуальне знання без застосування теоретичної бази соціальної психології, психоаналізу, соціоніки, соціології, культурології, історії та й, звісно, філософії. Зокрема у наукових розвідках Алана Адлера досліджувались питання взаємозв'язку комплексів неповноцінності та домінування при виникненні асоціальної поведінки, З. Фрейд досліджував проблеми детермінації людської поведінки підсвідомими інстинктами, К. Юнг та А. Аугустинавічюте закономірності виникнення та функціонування базових психологічних відмінностей та відсутності взаємсприйняття між людьми. Ч. Ламброзо пробував знайти пояснення злочинності у вроджених біологічних рисах

особистості, Дюркгейм ж досліджував теорію конфлікту та аномії, загалом вийшовши за межі внутрішнього світу індивіда. Емпіричним ж джерелом досліджень став багаторічний досвід ліберальних та тоталітарних устроїв. Складність досліджень пояснюється ще й тим, що практично кожна значуща психологічна, соціологічна чи філософська система конструює своє бачення цього феномену в межах власної теорії.

Загальноприйнятим в сучасній науці є трактування відхилень від соціальних норм як девіантність, деліквентність чи злочинність. Поряд з тим виділяють такі явища як пасіонарність, агресивність та насильство, які також дуже часто визнають формами соціальних порушень. Дослідження ускладнюється поділом норм на природні та юридичні, які часто носять абсолютно різний характер, неоднозначністю розуміння понять “норма”, “межа допустимого відхилення”, адже загальновідомо, що в природі, мабуть, не існує людини яка б зовсім не порушувала соціальних “норм”.

Часте намагання психологів пояснити конфлікт із суспільством внутрішніми кризами особистості не враховує, що часто порушення соціальних норм - це не стільки вияв власної слабості як просте небажання їм підкорятися внаслідок їх обтяжливості. Для гармонійно розвиненої людини у демократичному суспільстві немає потреби відмовлятися від конструктивної заємодії з іншими членами суспільства, проте, здорова людина поміщена в історичну добу, яка на кілька сотень років передеє чи слідує за її історичною добою, у більшості своїх дій, без сумніву, була б “асоціальною”.

Вихідним для розуміння відхилень слугує поняття „норма”. У теорії організації склалося єдине – для природних і суспільних наук – розуміння норми як межі, міри припустимого (з метою збереження і зміни системи). Для фізичних і біологічних систем – припустимі межі структурних і функціональних змін, при яких забезпечується збереження об'єкта і не виникає перешкод для його розвитку. Це – природна (адаптивна) норма, що відбиває об'єктивні закономірності збереження і зміни системи.

На відміну від природних норм фізичних і біологічних процесів соціальні норми складаються як результат адекватного або перекрученого відображення у свідомості і вчинках людей об'єктивних закономірностей функціонування суспільства. Тому вони або відповідають законам суспільного розвитку, будучи „природними”, або недостатньо адекватні їм. А часто вступають у протиріччя з ними. У цьому випадку аномальною стає „ норма”, „нормальні” відхилення від неї. От чому соціальні відхилення можуть мати для суспільства різні значення. Позитивні слугують засобом прогресивного розвитку системи, підвищення рівня її організованості, подолання застарілих, консервативних або реакційних стандартів поведінки. Це соціальна творчість, наукова, технічна, художня, суспільно-політична діяльність. Негативні - дисфункціональні, дезорганізують систему, підриваючи часом її основи. Це – соціальна патологія: злочинність, алкоголізм, наркоманія, проституція, суїцид. Межі між позитивним і негативним поведінням рухливі в часі і просторі соціумів. Крім того, одночасно існують різні „ нормативні субкультури” (від наукових співтовариств і художньої „богеми” до співтовариств наркоманів і злочинців). Позитивність чи негативність соціальних відхилень можна трактувати як такі, лише по відношенню до певної соціальної системи і то лише в чітко окреслений проміжок часу. Без сумніву ж, що короткотерміновий позитив для будь-якої такої системи в подальшому може для неї мати абсолютно протилежні наслідки. Та й будь-яка оцінка здійснюється через призму пануючих цінностей, при тому саме існування соціальної групи чи державного об'єднання може йти у розріз з уявленнями про “справедливість” та інші загальнолюдські цінності і стати причиною загибелі інших спільнот, а то й усього людства. До того ж, як показала історія, тоталітарні режими здатні кардинально змінювати пануючі у суспільстві цінності.

Аналіз зарубіжних праць з соціології вказує на складну систему співвідношень у підході до кваліфікації різних форм асоціальної поведінки. Найчастіше, найменш значні відхилення вважають деліквентними, усі інші девіантними, найбільш важкими з яких є злочини. Згідно

англомовної версії вільної енциклопедії “wikipedia.org” девіантність слід досліджувати перш за все через призму суспільної поведінки.

Так під девіантною (лат. – відхилення) поведінкою ще з часів, засновника терміну американського соціолога Роберта Кінга Мертона розуміється :

- 1) вчинок, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам);
- 2) соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, що не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам).

У першому значенні девіантна поведінка переважно предмет психології, педагогіки, психіатрії. В другому значенні – предмет соціології і соціальної психології. Зрозуміло таке дисциплінарне розмежування відносно.

До основних форм девіантної поведінки у сучасних умовах можна віднести злочинність, алкоголізм, проституцію, наркоманію. Кожна форма девіації має свою специфіку. Як наслідок бачимо, що найчастіше девіантною вважається виявлена антисоціальна поведінка зумовлена нездатністю чи небажанням індивіда пристосуватися до вимог суспільства. Поведінка, ж яка також спрямована на шкоду суспільству, але яка здійснюється уповноваженим законом суб'єктом (наприклад видача шкідливих для економіки країни актів індивідуального застосування Кабінетом міністрів) девіантною визнаватись не може.

В сучасній науці не зустрічаємо якоїсь надто глибокої класифікації девіантності. Всі дослідження зводяться в основному до виявлення механізму та форм такої поведінки а також методів її подолання. На нашу думку класифікувати девіантність можна за активністю (енергетичним потенціалом), поширеністю, шкідливістю, об'єктах, особливостях механізмів (порушень адаптації), етапами функціонування, прихованістю (латентністю), податливістю на суспільні впливи, суб'єктною приналежністю, усвідомленістю суб'єктом, відношенням суспільства. Проте, з утилітарної точки зору, вважаємо насамперед цікавим є виділення двох підтипів девіантності: 1) самооновлюване напівсвідоме бажання протиставитись суспільству та; 2) егоїстична боротьба за соціальні блага, що зумовлена кризою завищених чи важкореалізовуваних очікувань (класова боротьба). Ці дві форми девіантності і визначають основні причини виникнення і напрямки подолання протиріч. Так для прикладу у Радянському союзі не було формальних підстав для виникнення другого типу девіацій, а ось перший, пов'язаний з кризою індивідуальної свободи відігравав вирішальну роль. У США, для прикладу, ситуація в цей час була повністю протилежною, і виявляла іншу, соціально-економічну проблему капіталістичного суспільства.

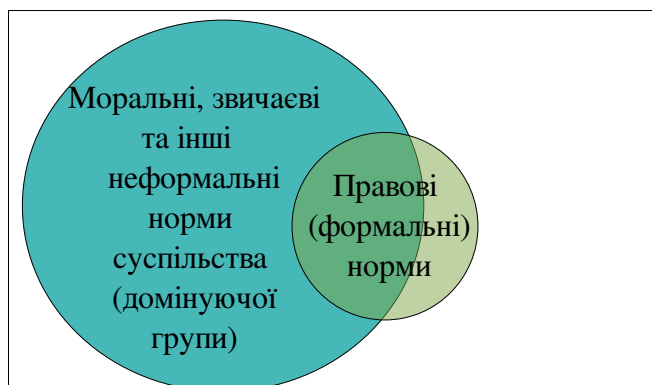
Порушення соціальних норм не можна розглядати відірвано від норм та адаптивних механізмів, так як кожне порушення механізму адаптації і є причиною окремого виду девіації. Неможливість чи невміння знайти своє місце у системі суспільної взаємодії породжує бажання відмежувати себе від суспільства чи навіть вступити із ним у боротьбу.

Соціальна адаптація є в тій чи іншій мірі тим злом яке індивіт погоджується перетерпіти заради тих вигод які він може отримати від нього. В суспільствах з сильним соціальним тиском девіації знаходять ще більш жорсткі прояви у сваволі предстаників державного механізму, тобто девіантною стає сама система державного управління, яка отримавши “легітимні важелі влади”, діючи в межах встановлених для себе норм порушує норми суспільства інтереси якого вона покликана обслуговувати.

Будучи так чи інакши зумовленою небажанням адаптуватися до вимог певних норм девіантна поведінка може носити досить складний для кваліфікації характер. Сучасна наука відзначає досить умовний підхід до визначення соціальної необхідності, слідування соціальним нормам. Йдеться про те, що у конкретно взятому суспільстві в один і той же історичний момент можуть існувати кілька груп ваємосуперечливих соціальних норм, які виражають інтереси певних соціальних груп. Зрозуміло, що девіантна особистість шукає таку

групу де б реалізувати свої дії вона могла з найменшим спротивом. З відси ж випливає запитання чи має значення для кваліфікації поведінки як девіантної суб'єктивне ставлення до неї особи? Чи головним тут є саме внутрішній спротив і бажання, а навіть пошук внутрішнього задоволення і самоутвердження від порушення норм? Тобто девіантною є активна поведінка особи спрямована на самоутвердження, шляхом порушення соціальних норм і для якої джерелом життєвої енергії є в першу чергу саме порушення норм, а не ті блага які таке порушення приносить? Що робити з кваліфікацією коли поведінка дефакто відповідає новим чи старим соціальним нормам але суперечить законодавчим? На думку автора виходячи з того, що законодавство (в тому числі система визнаних державою звичаїв чи судових прецедентів) завжди захищає інтереси домінуючої у певний історичний момент частини населення девіантною слід визнавати поведінку яка суперечить її інтересам. З іншої сторони, можлива ситуація, за якої ставлення домінуючої групи до проблеми може бути схвальним на відміну від вимог законодавства, так зточки зору уряду, наприклад, девіантною не можна визнати поведінку міністра зі своєю принциповою позицією не розмовляти державною мовою, адже хоч така поведінка і суперечить вимогам законодавства не знаходить спротиву у пануючої частини населення. Вважаємо, що в даному випадку поведінка особи носить подвійний характер, підриваючи значення закону і замінюючи його “думкою правлячої еліти”. Питання ж суб'єктивного мотиву поведінки автоматично переходить у питання внутрішньої структури явища девіантності і методів та напрямків його подолання. Факт, що до девіантної поведінки відносять також алкоголізм та спроби суїциду призводять до думки, що відхилення повинні визнаватись як такі *в першу чергу* за моральними нормами суспільства, тобто девіантною має бути будь-яка засуджувана суспільством (чи певною соціальною групою) *аморальна та протиправна* поведінка з наступними зауваженнями:

Зобразимо систему суспільних норм за допомогою простої ілюстрації:

Не вдаючись в дискусію про розміри сфер правового та позаправового регулювання, адже у кожному суспільстві ці категорії відрізняються як саме кількістю та силою норм так і співвідношенням розмірів однієї сфери відносно іншої розмежуємо сфери наступним чином:

- зона співпадіння правових та моральних норм. Поведінка яка входить в суперечність з нею визнається суспільством девіантною і її протинормовість закріплена формально. Часто така поведінка, у випадку наступу на суспільно важливі норми може носити характер “деліквентної” або з точки зору закону називатись адміністративним проступком чи навіть злочином.
- зона позаправових норм. Поведінка яка входить в суперечність з нею визнається девіантною, хоч це і не впливає безпосередньо з формальних правових актів.
- зона правових норм які не відображаються у правовій свідомості соціальної групи. Поведінка яка входить в суперечність з нею лише *формально* закріплена

як девіантна. У групі вона або не підлягає оцінці взагалі і норми виконуються лише як “формальні” і такі, що не впливають принципово на інтереси групи або ігноруються її представниками. Зважаючи на те, що з відхиленнями у цій зоні боротьба фактично не ведеться саме вона є найбільш небезпечним джерелом підриву поваги до закону і суспільство повинно приділяти їй мінімалізації якнайбільшу увагу. Саме ця зона і є сферою первісних проявів соціальної дисадаптації на рівні цілих груп.

Зазначимо також, що межі між зонами є нечіткими і градованими, адже поняття суспільної правової свідомості є досить абстрактним.

Е. Дюркгейм виділяє два виміри соціального відношення, яке є соціальною інтеграцією і соціальним регулюванням, і вони головним чином незалежні (іншими словами, норма інтеграції не визначає норму регулювання, і навпаки, але обидва визначають соціальні відносини). Соціальна інтеграція це ступінь приналежності до груп та інституцій, тоді як соціальне регулювання прихильність до норм та цінностей суспільства. Ті хто мають міцні зв'язки із суспільством попадають під категорію "альтруїстичних" а ті хто їх не має - "егоїстичних." Так само, ті хто є дуже “врегульованими” нормами підпадають під "фаталізм" і ті хто дуже “неврегульовані” опиняються в стані "аномії" (безнормності). Розвиваючи дослідження Дюркгейма, зазначимо вирішальну роль соціальної інтеграції для належного “безболісного” існування суспільства і соціального регулювання, як додаткового заходу, що теж забезпечує стабільність соціальних відносин, хоч і більш “обмежувачими” індивідуальну свободу методами.

На індивідуальному рівні, порушення норм можливе за двох головних умов – послаблення ролі моралі та наявності сильного внутрішнього конфлікту між мораллю та за термінологією Еріка Берна “внутрішньою дитиною” особи. В певні моменти система внутрішньої цензури стає номінальною і особа стає відкритою до активної егоїстично налаштованої поведінки. Якщо ж подолання моралі не стається, а енергія конфлікту надто велика для того щоб особа, використовуючи власні адаптивні механізми могла подолати їх, простежуються усі ознаки внутрішнього самознищення особи від “перегріву”. Такі люди для оточуючих виглядають вічно подавленими та нещасними.

Як бачимо в кожному випадку наступають негативні наслідки. Отримуємо або психологічну хворобу індивіда або його антисоціальну та й зрештою ризиковану по відношенню до себе поведінку, адже на сучасному етапі більшість суспільних норм встановлено саме в його інтересах.

Виходячи з того, що моральні устої суспільства як універсальний критерій оцінки поведінки індивіда знаходяться лише у суспільстві доходимо до висновку, що девіантність носить суто соціальний характер. Поза суспільством немає норм а отже і немає їх порушень.

Коли руйнується стара ціннісно-нормативна система, а формування нової не завершено, виникає стан суспільства, який Е.Дюркгейм назвав аномією і який відбивається у свідомості та поведінці людей, що втрачають тверду соціальну опору та відчувають відчуженість від сьогодення і невпевненість у майбутньому. Інша відома корелююча назва такого стану – маргінальність, яку в силу її витоків з кризи адаптації до суспільних норм досить часто й утотожують з тими явищами які ми називаємо девіантними. Термін запроваджено американським соціологом Уолтером Міллером при спробі ним обґрунтувати причини відмови підлітків від норм їхнього соціального класу. Маргінальна особистість це людина, що вирішила звільнитись від суспільних норм, що часто зумовлено змінами суспільних парадигм, відсутністю прямих шляхів належної її реалізації. Подолання внутрішніх норм далеко не завжди означає бажання ламати ті норми які нав'язує суспільство. Тут завжди спрацює аргумент доцільності, який може в один період часу вимагати дотримання правил, а в інших при можливості їх порушення. Найбільш адекватним, вважаємо, виділення маргінальності як стану прогнозованої можливості протинормованої поведінки, а девіантності

як активної ненормативної діяльності. Маргінальна особистість відмовляючись від норм її соціальної групи “переймає” норми більш нижчих, малокультурних спільнот. Насправді такі норми, виглядають “сприйнятими” тільки для обґрунтування відмови від первісних норм. Інші, “ліберальніші” норми, як правило, не переймаються, використовуючись задля “легітимізації” у своєму культурному середовищі відмови від “зв'язуючих” індивіда правил.

Що ж відбувається при зміні традиційних соціальних норм. Класичні ілюстрації простежуються в періоди сексуальних революцій, повалення релігій. Так у гармонійному суспільстві функція соціалізації забезпечує достатньо високий “виховний ефект” щодо індивідів по відношенню до правил які функціонують в даному соціумі. Нові соціальні умови, чи це спростування певних норм, культурна експансія інших народів чи просте вичерпання енергетичного потенціалу певних відносин створюють нові вимоги до індивідів, які не забезпечені функціонуючими у суспільстві важелями соціалізації (правові обмеження, церква, сім'я). Запрограмованість свідомості традиційними нормами є слабосумісна з новими соціальними умовами. Як наслідок, вирішення життєвих проблем зводиться до

1. болісного зриву з традиційними нормами ускладненого відсутністю підтримки «підсвідомого» та можливою гіперболізованою відмовою від традиційних норм, що за відсутності інтегрованого соціального досвіду може принести особистості серйозні втрати.

2. втечі від нових соціальних відносин і піддача заборонним традиційним нормам, вступ в боротьбу з їх порушниками.

Обидва вектори зумовлені одним процесом стають причиною боротьби, яка сколихує суспільство на усіх рівнях, акумулюючи енергію для ще більших змін.

Відкритими для подальших досліджень залишаються питання механізмів наростання соціальної напруги, ключових факторів, і першопричин які стоять в основі різної швидкості її розвитку у різних суспільствах.

На сьогодні багато науковців підходять до дослідження суспільства з досить “матеріалістичних” міркувань. Так вже сьогодні прихильниками структурного функціоналізму, “соціальної термодинаміки” і не тільки для більш ефективної роботи соціальних груп пропонується свідомо сприяти загостренню певної суспільної напруги задля збільшення виходу її енергії у конструктивне русло. Ми не будемо сприймати суспільство як теплову систему найважливішою характеристикою якої є її коефіцієнт її корисної дії, адже на сьогодні ми маємо наявні приклади того, що кількість виготовленої продукції на сьогодні далеко не завжди є мірилом рівня загального щастя соціуму. Просто відзначимо факт, що на суспільному рівні як і на внутріособистісному для активних змін є необхідний вихід з “зони комфорту”, що часто зумовлює значний ступінь внутрішньої напруги. Це необхідна плата за розвиток. Завдання ж держави домогтися того, щоб стрибки такої напруги були якомога меншими та прогнозованими, допомогтися, щоб їх енергія йшла в конструктивне русло або рівномірно погашувалась існуючими механізмами соціального контролю.

Література:

1. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура (фрагменты). – К.: Вид-во інституту соціології, 1996. – 112 с.
2. Білецький В. В. “Виправлення девіантної особистості: філософський погляд”. - Донецьк: "Східний видавничий дім", 2003.
3. Я.И. Гилинский социология девиантного поведения как специальная социологическая теория. – М.: Наука, 1991.
4. Адлер А. Наука жить: Пер.с англ. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 441 с.
5. Васильев В.Л. Юридична психологія. – Санкт-Петербург.: Питер, 2000. – 624 с.
6. С.Б. Переслегин, Е.Б. Переслегина, С.Е. Боровиков. “Социальная термодинамика и проблема идентичностей”. Доступно з http://okh.nm.ru/materials/black/Per_SocTermo.htm

7. Переслегин С., Столяров А., Ютанов Н. "О механике цивилизаций". НТР № 7 (51) 2001 - 1 (52) 2002.
8. Наталія Пилат, "Проблема конфліктності людських стосунків у ракурсі філософсько-соціологічних та психологічних інтерпретацій", доступно з сайту Західний науковий центр Національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України
<http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p119.php>
9. Дюркгейм Е. "О разделении общественного труда. Метод социологии." – М.: Наука, 1991. – 572 с.
10. Вільна енциклопедія: http://en.wikipedia.org/wiki/deviant_behavior